No. ४६००

Title श्राद्ध कल्प सूत्र भाष्यम्

Author कात्यायन० । कर्कोपाध्याय०

Extent २७ पत्राणि Age ×

Subject सूत्र पद्धति०

कल्प

कात्यायनीयश्राद्धसूत्रभाष्यम्

५६०० 4600

सा दवहसि त्रिदशे भस्म सुखं जरावाय एनस सिगु तत्वं
र्दसाप ते त्रिलोकां दिपरसि चराणि वेदसि प्रोत तं
यदिदं भस्म कुर्मं सर्वमेतन्न किंचिराे॥

क॰ गायत्री प्रकाश सूत्र न॰ ष॰:१२

७ पत्र ति: २८८ वेला ८

॥ ॐ श्री महागणपतये नमः ॥ ॥ श्रौतक
र्मानंतरं स्मा[illegible]त्यावसथ्याद्यान्यनुविहितानां [illegible] श्रा
द्धमनुक्तं तद्वक्तव्यमित्यत आह ॥ अपरपक्षे श्राद्धं कुर्वी
त ॥ श्राद्धमिति कर्मणो नामधेयं ॥ द्रव्यगुणादावप्रसिद्धेः
तच्च समुदायस्य संनिधानाविशेषाद्[illegible]स्य यवत ॥ स्मृते
श्च श्राद्धमन्नेनानुक्तमिति ॥ पिंडदानप्र[illegible]हि मुख्यपर्यनु
॥१॥ पपत्तिः ॥ कार्यत्वाविशेषाद्वा ॥ तस्मात्समुदायस्य नामधे
यमित्येवं प्राप्ते उच्यते ॥ पिंडदानस्यैव श्राद्धमिति नाम
धेयं ॥ प्रवर्तते श्राद्धशब्दः ॥ तत्कुतः ॥ स्मृतेः ॥ अत्र पितॄनः सकु
लं स्पाश्चो नोद्धाच्यमोदन्तौ ॥ पापसंमधुसर्पींष्यां वर्षा

नै ५

सुवमधास्तु वेत्तिपितॄणां श्राद्धनां पिंडदानविशायेषां ॥ तत्र हि ते
षां देवतात्वं ॥ असावेते चेद्दृतिमंत्रवर्णात् ॥ पिंडपितृयज्ञवदुपचा
रइत्येवचनात् ॥ मंत्रं धासेः ॥ न वू जोजनस्यतदर्थेता ॥ तस्यसाक्षा
द्ब्राह्मणाभिसंबंधात्पित्रर्थत्वे वद्रमाणाभावात् ॥ स्मृत्यंतरा
त् ॥ सहपिंडक्रियायां तु कृतायामस्य धर्मतः ॥ अनयैवावृता का
र्ये पिंडनिर्वपणं सुतैः ॥ तु पिंडनिर्वपणस्येवेतिकर्तव्यतादर्शि
यति न ब्राह्मणभोजनादेः ॥ तथा च स्मृत्यंतरेषु कं ॥ सएव द
द्याद्वौ पिंडौ पित्रे मातामहाय चेति ॥ स्त्रकारग्रस्थानां ब्रा

मासिमासिवोऽशनमितिश्रुतेः॥ अन्वष्टसंज्ञाकारणाद्धैकोद्दि
ष्टमिति॥ सर्वप्राधान्येन हि नैकउद्दिष्टपते॥ आभ्युदयिकं चव
र्जनात्॥ पितॄणां रूपमास्थाय देवा अन्नमदंति लेदिति॥ न
च पितॄणामदनं संभवति॥ तस्मात् नेनप्रकारेण पितृरूपे
णा देवानां देवताचमुच्यते॥ तत्र पिंडदानकाले हंसं भवति
न भैज्ञनेद् सूत्रं॥ तथा च॥ अग्निहोत्रं तु पितृं श्राद्धेन कुर्या ॥२॥
॥२॥ त्कर्म वैदिकमिति॥ हद्रीयतिचयथोक्तं थं वि[illegible]हाणमो
जनं॥ यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे इति॥ एकएवयदा विप्र इति च॥
२ ब्राह्मणाभोजनासंभवे पिगयादौ पिंडमात्रदर्शनात्॥
द्वैपायनो पिदर्शयति पिंडदानकाले पितॄणां हस्तोल्काने॥

श्रीमस्यदस्तः पिंडान्हस्तात्कानंतुन्वंतनोरिति ॥ यत्पुनरुक्तं
सं निधानाविशेषादिति ॥ तन्नैवं ॥ विशेषावगमात् ॥ अ
व[illegible] गम्यते हि विशेषः प्राक्प्रतिपादितवाक्येभ्यः स्वक
शात् ॥ तस्मात्पिंडदानं प्रधानं ॥ तदंगमितरत् ॥ यच्चोक्तं
स्यादुमनेन भुक्तमिति तदप्युपचारात् ॥ सा श्राद्धार्थे नि
मंत्रिर्थे चेत्तदिति ॥ यदप्युक्तं कार्यत्वाविशेषाच्चेतित न ॥
तत्रापि कर्मणि विरुद्धः प्रधानं कार्यमंगानि चेति ॥ यद
प्युच्यते अत्र पिंडपितृयज्ञवदुपचारः पित्र्य इति तदपि
पितृनिमित्तया गुणवत्या ब्राह्मणं व्यपदिश्यते ॥
तस्मात्समुदायग्राहकत्वं ॥ निर्णयः प्रयोजनं पिंडदानं

नै३ नै२

कुरणोऽस्याब्दवृत्तिः॥ अपरपक्षादिति कृष्णपक्षश्चोच्यते॥
समाचारात्॥ समाचारेतिहि कृष्णपक्षे श्राद्धमिति॥ कि
णाद्य॥ योपपुत्री यते स पितर इति॥ पितृसंबंधि कर्मा हि
त्यादि परपक्षे॥ पचारस्य त्यापि तत्प्रावेन नाभिधीयते॥ कु
र्वीतेति कर्ता। एतावचनेन॥ तद्वाग्निमानग्निमांश्चेक
रोति॥ प्रसिद्ध॥ स्य सं तत्राभिप्राया॥ अग्न्यभावेतु
॥३॥ विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत्॥ योह्यग्निः स द्विजो॥ वि ॥३॥
प्रे मंत्रदर्शिभिरुच्यत इति॥ अग्निमानेव करोति॥ स
र्वा गोपसंहारसामर्थ्यात्॥ कथमितरस्याहोमा संव वा
एवं गोपसंहारसामर्थ्यमित्यत्र॥ कुर्वीत एवैतद्धि ति चेत्स्यसं

तरात्॥ नचैवस्य यद्वियो होमोल्लौकिके ग्नौ विधीयतइति॥
सच पिंडपितृयज्ञवदुत्सृज्य न्निधीयते॥ अपि च॥ दारसी
ग्रहपूर्वेकृमावसथ्याधानं॥ तत्पूर्वीकाचकर्मांतरेषु प्र
वृत्तिरिति॥ अतोपिनानग्निमतोधिकारः॥ पचनं अग्न्य
भावेतु विप्रस्यतदर्हतावसथ्याधानाभ्युदयिकं विवर्यं॥ या
वप्रसिद्धिरुक्तावटपक्षवदूपर्यालोचितप्रसिद्धिरिति॥ प्रे
ऽन्येयोदद्यातीतिवचनाज्जीवतेच पिंडदानासंभवात्प्रेतपितृ
कस्य श्राद्धेधिकारः॥ जीवपितृकस्याप्येके॥ पत आह॥ (धंड
अवस्थाने आमनेपदादिरिवाहि:)॥ ध्रियमाणेतु पितरि पूर्वेषामे
वन्निर्वपेत्॥ विप्रवद्वापितं श्राद्धं स्वकं पितरमाशयेदिति॥ विप्र

वृद्धस्नानपक्षे तु स्याः पिंडदानं ॥ पितरि स्त्रैते पितामहे जीवंति
पित्रे प्रपितामहाय च पिंडदानं ॥ पितामहमपि वा विप्रव
द्भोजयेत् ॥ एवं प्रपितामहमपि ॥ पितास्त्रेतः स्यात्पिताम
हे जीवति स्त्रैपिंडं निधाय पितामहास सरास्त्याद्वभ्यां पक्या
दिति लौगाक्षिलाद्याय नस्त्रैवकृतावीपानामुक्तौ ॥ पिता
मैस्यतु मततस्या जीवेद्यौ पितामहः ॥ पितुः स नामसंकी ॥४॥
॥५॥ र्त्य कीर्तयेत्स प्रपितामहं ॥ पितामहो वा तत्पौद्रं मुंदीते स्वयं
वीन्मनुः ॥ कामं वा समनुज्ञातः स्वयमेव समो चरेदिति ॥
॥ ऊर्ध्वं वा चतुर्थ्याः ॥ अपरपक्षे प्रतिपत्प्रभृति चतुर्थ्यं
तरकाले वा ॥ पदद्वहः संपद्येत तदह ब्राह्मणानामंत्र

तथाच ३

पूर्वं घुर्वा ॥ विग्रह व्याख्यातौ ॥ अपरे वर्णयंति ॥ आयात्तद्
दसामं त्रेणी प्राप्नोति ॥ प्रधानकालत्वाद् गमनां ॥ प्रेपुनप्र
ति प्रधान्य यानुपपत्त्या पूर्वं घुर्वेति ॥ गंम्यते ॥ तस्मा
त्पूर्वं घुरवेत्सवधार्यते ॥ स्नातकानेकपतीन्नगृहस्था
स्साधू न्वा श्रोत्रिया न्वद्धानन वधीन्स्वा कर्मस्थान न्मा
न्वपिशिष्यान्स्वाचारांद्विज गन्मु क्रूविक्लिध रूपावदंत
विद्धप्रजननव्याधित वीजि श्चित्र्विकु ष्ठिकुनखी वंडः ॥
विग्रह व्याख्यातौ ॥ अनिंद्येनामंत्रितो नापक्रामेत् ॥ आ
ह्वार्थ मनिंद्येनामंत्रितः संननेष्टेत ॥ किं तर्हि दृष्टेदेव ॥
आमंत्रितो न ॥ पदत्तेन प्रतिग्रहीयात् ॥ आमश्राद्धं

केषांचिद्व्यासादीनां द्विषयोर्यं प्रतिषेधः ॥ स्नातानशुचीनाचां
तान्प्राङ्मुखाननुपवेश्य दैवे युग्मान् ॥ स्नानमाचमनीय
स्यति प्राङ्मुखमेवानुवदति ॥ नकर्मी गच्छेत ॥ दैवश्राद्धे
युग्मान्यथाशक्ति प्राङ्मुखाननुपवेशयेत् ॥ अयुग्मा
न्यथाशक्ति पित्र्य एकैकस्योदङ्मुखान् ॥ पित्र्ये एक
॥५॥ स्य युग्मान्यथाशक्ति एकैकस्य पित्र्ये उदङ्मुखानु ॥५॥
पवेशयेत् ॥ द्वौ दैवे त्रीन्पित्र्ये ॥ अयमपरः पक्षः ॥
द्वौ दैवे उदङ्मुखौ ॥ त्रयान्मातामहपितृपितामहीनां सर्वे पि
नः त्रीन्साधारणाननुपवेशयेत् ॥ एकैकमुभयत्र वा ॥
तृतीयमेतस्य क्षांतरं दैवे पित्र्ये चैकैकमुपवेशयेत् ॥

मातामहानामप्येवं ॥ मातामहानामप्येवं न्यायः ॥ तत्र केचिद्विमु-
पदे श्रीमन्यमानाः पृथङ्मातामहश्राद्धमिच्छन्ति ॥ यद्वा मातामहेभ्यो
दद्यादिति तद्वैवमिति ॥ तदयुक्तं ॥ विशेषानवगमात् ॥ श्राद्धं कर्त्तव्य
मिति चानयोरवगम्यमानत्वात् ॥ स्त्रचकारप्रसङ्गात् ॥ त्रीन् पिं
न्पिंडान्नवनेज्यादद्यादिति वीप्सा मातामहपिंडापेक्षया ॥ साच स
ह प्रयोग एवोपपद्यते ॥ तथाच मंत्राम्नानं ॥ पितृभ्यः पितामहेभ्यः
प्रपितामहेभ्यो मातामहेभ्यः प्रमातामहेभ्यो वृद्धप्रमातामहेभ्य
श्चेति ॥ यत्र यावंतो दैवे पित्र्ये च पितृभ्यो मातामहेभ्यः पितावत एव ॥
[illegible]मद्वादिपक्षे ॥ तंत्रं वा वैश्वदेविकं ॥ विश्वेदेवास्तंत्रेण वा ॥ (पि ए
[illegible]णोनुकर्षणार्थः ॥ यएव पितृभ्यो मातामहेभ्यो पितएव ॥ द
तरपक्षद्वये च सर्वं तंत्रेणेति ॥ पर्वादैविकस्तथापि पितृसंबंधिनो
पितंत्र्या[illegible] तत् ॥ (उत्सूत्रः स चायमन्यः पक्षः) ॥ तथान्यदपि

भ्रा: सतां भावे। एक एव यदा विप्रो द्वितीयो नोपपद्यते ॥ पितॄणां श्रा
द्धानां यो ब्राह्मणे वेदाग्निं नियोजयेत् ॥ तथा ॥ पच्येकं भोजयेच्छ्रा
द्धे दैवं [illegible] कथं भवेत् ॥ अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृ
तस्य च ॥ देवतायतने दत्वा ततः श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥ प्राप्ते द्वि
तीयो तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे इति ॥ ॥ अद्य [illegible]न्वितः श्राद्धं
कुर्वीत ॥ ॥ नात्र श्राद्धं निमित्तत्वे नोच्यते ॥ यस्य श्राद्धं कुर्वीत ॥ ६ ॥
[illegible] कालेन तच्छुद्ध्या ॥ [illegible]के ना पिता परस्य समतिक्रामेत् ॥ अथ
[illegible] भवतात् ॥ [illegible] लावस [illegible] संवत्सरे त्रिः श्राद्धं विषमः ॥
॥ ६ ॥ आहिताग्नेर् [illegible] स्यात् ॥ अपरस्य [illegible] नं च निपिपद्इति [illegible]
क्षयाहे। ५ [illegible] ॥ [illegible] भगवान्कात्यायनः ॥ [illegible]के नापि [illegible]
परस्य [illegible] तिक्रामेदिति [illegible] परस्य [illegible] चेत्पितामह ॥ यतो
मासि मासि [illegible] स्तदहः [illegible] चिरके [illegible] ॐ हरिः [illegible]
ऽप्रमत्तः [illegible] ध्याया [illegible] चर्ययेत् ॥

तस्मिन्नहनि शुचित्वादयो नियमाः ॥ आवाहनादि वाग्यतोऽपस्प श्रा० १
र्शनात् ॥ आवाहनादि वाग्यतो भवति ॥ आ न उपस्पर्शनात् ॥
॥ ॥ आमंत्रिताश्चैवं ॥ ॥ आमंत्रिताये ब्राह्मणास्तेष्वेवमेवानु
ष्ठानं कुर्युः ॥ दैवपूर्वं श्राद्धं ॥ यत्किंचित्क्रियते तत्सर्वं दैवपूर्वं ॥ पि
ण्डपितृयज्ञवदुपचारः पित्र्ये ॥ पित्र्ये ब्राह्मणपिण्डपितृयज्ञवत्क्रिया ॥
अपसव्यं दक्षिणासंस्थं दक्षिणामुखेन कर्त्तव्यमिति यावत् ॥ द्विर्हि
गुणास्तु दर्भाः ॥ प्रदक्षिणं त्रिगुणास्त्रिष्वेव ॥ पवित्रपाणि दद्यादासीनः स
र्वत्र ॥ यद्यद्ददाति तत्सर्वमासीनः पवित्रपाणिश्च ॥ दैवपित्र्य
वं सर्वत्र ग्रहेपात् ॥ प्रश्नेषु पंक्तिमूर्द्धन्यं पृच्छति सर्वान्वा ॥ प्रश्नेषु
पंक्तिराद्यः श्रेष्ठो वा सर्वे वा ॥ आद्यपक्षे सामर्थ्यात्तस्यैव प्रतिप्रश्नः ॥

आसनेषु हर्म्ये नास्तीर्थी ॥ तस्मात्स्तरणं सामर्थ्यात् तदूर्ध्वमुपवे
शनाद्दृष्टार्थं ॥ तत्र केचिदस्मिन्नेवावसरे विधानमुत्सर्गात्प्रो हा
पादकर्मिस्तरणं कुर्वन्ति ॥ दृष्टचर्वी ॥ प्रागासनादुपवेश ला३
पादकर्मिस्तरणमत्र प्रसंगात् ॥ प्रथमं यदुपवेशनं तस्मि
न्नस्येदर्भमात्रप्रसंगात् ॥ न चैतत् ॥ तथा चास्य स्पर्शं कुशोत्तरे प्रारे र।५
दृष्टेपादिकस्मात् ॥ न चैतत् ॥ विश्वान्देवानावाहयिष्य इति ए
॥७॥ लनेषूपवेशायेद्दिति ॥ विश्वान्देवानावाहयिष्य इति ॥७॥
छति ॥ ॥ पंक्तिमूर्द्धन्यं सर्वान्वा ॥ आवाहयेत्यनुज्ञातो विश्वे
देवास आगतेत्यनेया वा ह्याव्वकीर्य विश्वेदेवाः शृणुतेम
मिति जपित्वा पितॄन्नावाहयिष्य इति पृष्ट्वा आवाहयेत्यनु
ज्ञातस्तथैव तस्मा आवाह्याव्वकीर्यं अनु उशन्तस्त्वेति पि
तॄन्नावाहयेदिति तेषु केचित्सर्वेष्वपि सिं
हि पह पलचमसेषु पवित्रान्तर्हितेषु केचित्स्मिन्नपवर्गां

वति॥ शन्नो देवीरिति॥ आवाहयेत्यनुज्ञातः सन् विश्वे देवा
स आगत इत्यनया आवाहयेत्॥ अथ किरणां प्रकिरति॥ त ×वर
व तिलैः कर्तव्यं॥ दैवे केचिद्यवैः कुर्वन्ति॥ तद्युक्तं॥ अथ
४-च प्रदेशात्॥ नै तिलैः क्रियमाणमदैवं भवति॥ तस्मात्स्व
करणानुग्रहात्तिलैरेव कर्त्तव्यं दैवेऽपीति॥ अविकिरणा
द्वौः नंतरं विश्वेदेवैश् शृणुते ममिति जपेत्॥ ततश्चदुद्धरस्यां
मित्युन्नावाहयिष्य इति पृष्ट्वा॥ पंक्तिमूर्धन्यं सर्वान्वा॥
आवाहयेत्यनुज्ञातश्चरांत उशन्तस्त्वा निधीमहीत्यनया आ
वाहयेत्॥ अथ कोऽप्ययितुं नद्दति जपेत्॥ ये चेह पितरश्च म
स्माः पालकाश्च वैकं कतकार्या यदि केचनस्वादिहोदंबरीतान्
प्रणम्य मन्त्रेषु प्रयत्नेन पवित्रीतान्नहि तेषु प्रणमोदि विशिष्य

तेनमंत्रेणा पउगाधिं चति॥ एकैकस्मिं नेव तिलानावपति तिलो
सि सोमदैवत्यो गोसवोदेवनिर्मितः॥ प्रत्नमद्भिः पृक्तः स्वधया
पितॄन्लोकान्प्रीणाहि नः स्वाहेति॥ तिलाशीत्यानेन प्रत्येकंपा
त्रेषु तिलानामावपनं॥ दैवे पात्रके चिद्यवानावपंति॥ तद्यथर्की॥
कृते हेतुत्वात॥ यदितु सम स्यात स्थापटं ... नं न विध्यतिति
तानि कल्पेन भवितव्यं॥ न पुनरेकांते न यवावपनं॥ सौव
॥८॥ र्णराजतौदुंबरखड्गमणिमयानां पात्राणामन्यतमेषु या ॥८॥
नि वा विद्यंते॥ औदुंबरं ताम्रमुच्यते॥ प्रायोपचनाल॥ धातुम
संनिधानाच्च॥ न वा स्वर्णमौदुंबरं॥ तस्य तु पद्मिय त्यादेव ताम्र
त्वान पद्मिमवेहं चमससंभिस्यनेन॥ तस्मादौदुंबरं च ताम्र
मुच्यते॥ यानि वा विद्यंते तद्वतिमन्मयादीन्युच्यंते॥ ॥४॥

कुलालचक्रनिष्पन्नं मृन्मयं स्मृतं ॥ तदेव हस्तघ
टितं स्थाल्यादि दैविकं त्वेदिति ॥ हेमाद्रौ मत्स्यपुराणे ॥
सौवर्णं राजतं ताम्रं पितॄणां पात्रमुत्तममिति ॥ पत्रपुटैर्वा ॥ पु ३
अमीपत्रपुटाम्मन्मयादिषु विकल्प्यंते ॥ तानि पात्राणि पि
त्र्योमतामहेभ्यश्च त्रीणि त्रीणि क्रीयंते ॥ यत आह ॥ ॥
एकैकस्यैकैकेन ददाति ॥ एकैकस्य पित्रादेः संबंधि यदा
नं तदेकैकेन पात्रेण निर्वर्त्तयितव्यं ॥ केचित्तु द्व्यद्द विवे
ब्राह्मणसंख्यया पात्राणि कुर्वेति ॥ तदयुक्तं ॥ यतो न ब्राह्म
णसंबंधेन पात्राणां श्रवणं ॥ किं तर्हि देवतासंबंधेन ॥
तथा चाह देवताकैलादेकमेव पात्रं देव इति ॥ सपवित्रेषु
हस्तेषु ॥ योहि [illegible] दुर्यो अंतरिक्षात

दे

गा पिबीयाः॥ द्विरस्य पवर्गीय द्वियास्तोन आपः क्षीणाः शाखि
न्या नाः सुदृ बान्न वीतिस्य सावे षतेर्द्धद्ध ति॥ ब्राह्मणाहस्ते
षु स्वपविद्धैषु दशाति॥ याद्वि न्याइसनेन मंत्रेण॥ [illegible]
[illegible]॥ पवित्राणि यान्यै तदुर्यो दकमासिंचैतान्येव भवंति॥
प्रकृतत्वात्॥ केचित्तु तत्प्रयोजनं न लोके न्यो ऽन्यान्युमाँ सा
॥ द्वि॥ रयंति॥ तदयुक्तं॥ समर्पते हि दर्भाणामन्यत्र विनियुक्ता
ना णामन्यत्र विनियोगः॥ तस्मात् प्रकरणान्तान्येव भवंति॥ द्वि॥
अभ्यावित्यत्रयथा देवतानामोद्ध्वाः॥ एकदेवतासीबंधेनया
वंतो ब्राह्मणास्तावतो हस्तेषु तस्मै अगनार्घः प्रतिपाद्यः॥ अ
त्र केचित्तु सकृन्मंत्रवचनमिच्छंति॥ एकद्रव्यो कर्मादृत्तौ सकृन्मं
१त त्रवचनमैत्तादिति न्यायेन॥ त [illegible] विशायः कर्मान्या

त्रै

स्वत्वा॥ स्वहूत्वमंत्रवचनं हूतत्वादभिधानस्य॥ मंत्रेणादेवताइवी
कर्मचाभि[redacted]धेयं तदभिहितं स्वहूदेवपुत्रमामेननपुनरभि
धानमपेक्षते॥ सचार्थे॥ याहि व्या आप इति इव्याभिधायके
मंत्रे इव्यामभिधीयते॥ सैव स्वकूइव्यमभिहितमेव भवति॥
तस्मात्स्वहूमंत्र इति॥ तदेतदन्याय्यं॥ एकदेशाप्रतिपत्तेः॥ एकदे
शोऽस्य इव्यस्य प्रतिपाद्यते॥ प्रतिब्राह्मणं च यावत्स्वतिपाद्यते
तावन्मंत्राभिधानेन संस्क्रियते॥ तस्मात्स्वतिप्रक्षेपं मंत्रोग्रहे
णवत्॥ अत्र केचिदेवं पाठं पूरयित्वा तदनंतरं चार्घेद्यात्तत्
पित्र्यस्य पात्रजातस्य पूरणादिकुर्वीति॥ तदसत्॥ नहि कोऽप्य
समयस्यात्र प्रमाणमस्ति॥ पदार्थानुसमयो वर्घे॥ तस्मात्समानी
य दद्यात्॥ ततोदानं॥ ... तद्भावप्रवाह पघ ... तो विकल्प
इति॥ ॥ प्रथमे तस्य सः स्वनमस्ती

स्व

करोति १

तिस्युः पात्रं निदधाति॥ संस्रवाः पात्रसंलग्नाः॥ अत्र गंधपुष्प
धूपदीपवाससां च प्रदानं॥ अस्मिन्नवसरे विप्रेभ्यो गंधादिदानं॥
॥ केचित्तु प्रकृततत्वादन्वेति॥ सर्वनाम्नो निर्दिष्टस्याग्रे गंधादीनीकरो
ति॥ तदसत्॥ अदृष्टप्रसंगात्॥ तस्मादत्रेति प्राप्तेऽवसरापेक्षि द्र
ष्टव्यः॥२॥ ॥उद्धृत्य घृताक्तमन्नं पृच्छत्यग्नौ करिष्य इति॥ वैश्व
देवादन्नादुद्धृत्य घृतेनाक्तमन्नं ततः पृच्छत्यग्नौकरिष्य इत्यनेन म
न्त्रेण॥ आहुर्येषां पक्षे अग्नौकरणं पितृपरे पिंडदानेऽनुज्ञावचनात्॥
॥ १२०॥ स्मृत्यंतरे पिंडश्चपति॥ श्राद्धान्तरकालं ततो गृहबलिं कुर्यादिति॥
एतच्चापूर्वकथा केषु नोपपद्यते॥ यद्वैश्वदेवात्काद्धमपि स्यात्त ॥१०
तः पूर्वं गृहबलिना भवितव्यं॥ तस्मात्स्वपर्य कथा क इति॥ तदन्न
र्पे प्राप्ते॥ सर्वार्थस्य विद्यमानत्वात्॥ एष कथा कस्त्वेतावचना
त्॥ तथा च स्मृतिः॥ पितृयज्ञं तु निर्वर्त्य विप्रश्चेंदुक्षयेऽग्निमान्॥

चार

पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासिकमिति ॥ पितृयज्ञशब्दे-
नोदकतर्पणादि पंचमहायज्ञादि कर्मोच्यते ॥ तदेवं तदेकदेशाव-
चनात्तत्संबंधादितरपितृकृत्यं ते ॥ केचित्तु पितृयज्ञं दार्शिकम-
भिवदंति ॥ तदसत् ॥ नहि पितृयज्ञः सः किं तर्हि पिंडपितृयज्ञः
स इति ॥ तस्मात्पितृयज्ञं च निर्वर्त्येति पंचमहायज्ञान्तर्गत एवार्थः ॥
अतो वैश्वदेवादनंतरं श्राद्धमपि कर्तव्यं ॥ यत्त्वनुज्ञावचनं सोऽ-
द हार्थान्न संस्कारः ॥ इति प्रश्नवत् ॥ यत्तु श्राद्धान्तरकालीनं ह-
लिनं स वैश्वदेवः ॥ किं तर्हि अन्य एव वास्तुदेवताः ॥ तास्यस्त
धृतिरेकेणाहो वैश्वदेवव्यतिरेकेणात्वर्थः ॥ ॥ कुरुष्वेत्यनुज्ञातः
पिंडपितृयज्ञवदुद्धृत्य हुतशेषं दत्त्वा पात्रमालभ्य प्रजपति ॥ पृथि-
वीते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतं जुहोमि

वषि॰

श्रुद्धसाध ३

स्वाहेति ॥ कुरूषे निधाय सौरनुज्ञातः ॥ पिंडपितृयज्ञवदावसथ्ये जु
होति ॥ पिंडपितृयज्ञवद्ग्रहणं न कर्त्तव्यं ॥ पिंडपितृयज्ञवदुपचा
रः स्फ्यकरणं स्यात् ॥ तस्मात् स्वरिस्तरणादि यथासंभवेति कर्त्तव्यता परि
संख्या नार्थं इष्ट्यां ॥ हुतशेषं दद्यात् विशेषानवगमात् सर्वेभ्यो दे
यं ॥ यथाचशास्त्रायनिः ॥ हुतशेषं पूर्वं दद्यात् वेदस्याप श्वासिते द
द्यादिति ॥ पात्रमालभ्य पृथिवी ते इत्यमुं मंत्रं जपेत् ॥ आलभ्य मं
त्रः ॥ न मंत्रान्ते आलभेत ॥ पात्रस्यैवोद्दिश्यमानत्वात् प्रतिपात्रमालं
भनं ॥ वैश्वदेव्याद्यपि तुषावां गुष्ठमंत्रे वेगा ह्यापहताद्विति त्वान्वु
क्तीयात् (इह विष्णुमंत्रे रक्षात् (अनाधिके नैकेन निबद्ध्रिजौ द्वाभ्यां
विराट् स्याताल्ौ) निपतात्क्षरपादावसाना त्रिर्गिरस्तु ध्येते ॥ अनिष्ठ
लादौ प्राप्तौ पादावसाने पन्तुः ॥ तयोरन्यतरे तापाचोह्यते तैंषे अंगुष्ठ
वगाहनं कर्त्तव्यं ॥ अपहता इत्यनेन मंत्रेण ब्राह्मणानांभावेतत्तिलान्

॥१२॥ ॥१२॥

त्रैं ५

न्मान्मकीर्दत्त॥ रक्षोघ्नत्यादु दृ... त्वा नो॥ अविशेषादितरेषा
मपीति चेत्॥ न॥ स्वेतरव्वरक्षोघ्नत्याने वा॥ तदुक्तं स्मृतिष्वन्यमन्त्रं द
द्यात्॥ तस्य यदृहता न कर्त्तव्यं॥ प्रतिषिद्धत्वादितरस्य॥ तस्माद्रक्षसं
पा पर्युषितमन्नं घृतस्य तिलेषु वा पचेद्युक्त्यात॥ तत्रैव तन्॥ यवगोधूम
जं सर्वं पयसश्चैव विक्रिया॥ तेन पर्युषितमप्याद्यं स्नेहाक्तं चैव
वयस्क वेदिति॥ अपरेण त्वन्यथा वर्णयंति॥ यावद्दूष्मा भवे
त्तावद्धेयमिति॥ ह्मचर्या वा॥ श्री च्यौ स्विष्टं भोक्तुः त्याद् वे६
हाति॥ ॥ अथ भुक्ते तु जपेद्व्याहृतिपूर्वां गायत्रीं स्तवता वा ऽ
... त्रिवीराक्षो ... पि ... म्रो पुरुषसूक्तं समप्रतिरथमन्या
नि च पवित्राणि॥ प्रणवेन सह व्याहृतिभिश्च गायत्रीं सहस्रं
जपेत्॥ ऋतुष्वपा जुहुति॥ राक्षोघ्नीः पंच॥ पितृस्यं ... त्रानन्मये ऋ
... वाहनाथेत्यादीन्॥ उदीरतामित्याद्याः स्वधोदरशाः चैः॥ पुरुषसू

त्र२

सहस्रन्नी षोढाः षोडशार्चं ॥ अत्र तिरश्चामाक्षः द्विपुनन्द इति सप्त
इष्टा ॥ अन्यानि च पवित्राणि इदं मधु ब्राह्मणो ब्रूत इति निडायेन्
द्रशान्तात्मानं प्रकार्पं सहू सहू इपोरत्या पूर्व वह्नायश्रीत
पित्वा मधुमती मधिति चा॥ तत्र शान्त्यात्या ब्राह्मणा नामग्रते
६ह नां पुक्रिरत्॥ सहू सहू इपोह ध्यातां॥ वीक्षा ब्राह्मणापेक्षया॥
पूर्व वत्सलावेनस्याहेति भिक्षुमाप्ची सहू क्रियोऽपेत॥ ॥१२॥
॥१२॥ तां उपित्वा मधुवाता इति तिस्रश्च च ऊचंत मधुमतीरिति
मधुमद्विति च भिः ॥ एतच्च केचिद्विहृत्यापंति ॥ एतावदुपदेशान्॥
तदयुक्तं ॥ यतः प्राचमिकस्यमंत्रस्यायमुपदेशादिति ॥ तस्मा
त्रिरूच्चारणं कर्तव्यं ॥ तत्र शास्त्रेति प्रकृतिब्राह्मणानुपवेशित
इन्यवंना॥ केचित्तु त्रिसवेद नामर्त्यान्सर्व प्रवृत्यादिति मन्यतेय

तदन्याय्यं॥ अदृष्टार्थत्वात्सम्प्रश्नस्य॥ कथमदृष्टार्थता॥ तत्त्विहसी
वेदनस्य प्रयोजनाभावात्॥ अत्र ब्रूमः पुनर्दीपतिदूतिवत्॥
न॥ उत्तमरूपावस्थानात्॥ यद्यसत्त्वसद्दृष्टपोहानेतत्स्याज्ज्ञेन्योक
नापेव॥ तस्मादनियमदूस्यपरे॥ तस्मिन्नप्येतद्दृष्टास्त्विति
बहुवचनं दृष्टार्थं दृष्टव्यं॥ अत्रोच्यते॥ सर्वस्यापि धर्मस्यात्र
त्वेबहुवचनोपदेशात्सर्वे प्रष्टव्याः॥ अवगमात्॥ अव
गम्यते हि मन्त्रोच्चारणवेलायां बहुवचनं॥ नचावगम्यमा
नोऽर्थः शक्यापनेतुं॥ (ह्नुङ् अपनयने अपह्नोतुं पाठः)॥ तस्मा
त्सर्वे प्रष्टव्याः॥ यत्तु पंक्तिमूर्धन्यं पृच्छतीति तद्बहुवचनो
चरितार्थे- तषु वृत्तार्थं मन्त्रोक्तिष्वेवमादौ॥ चिंतायोः प्रयोजनमिह
वैषां प्रतिप्रश्नः॥ तत्राम्नायस्य नुज्ञातः शेषमनुमनुज्ञाप्य

मन्त्र २

सर्वमन्त्रमेकतोद्धृत्योच्छिष्टसमीपेदत्तेषु त्रीं ॐ स्त्रिं स्त्रिन्निंडानवने
ज्यदृष्टान्तः॥ न प्राप्यस्य दूरस्यानुज्ञातो ब्राह्मणैः शेषमनुज्ञाप्य
शेषस्यान्नस्यानुज्ञां दापयित्वा सर्वमन्नमेकस्मिन्नपात्रे उ
द्धृत्य॥ स चायं सर्वं धर्मः क्षालितपात्रपादपेक्षया॥ न
धौतपात्रमार्जीयात्सिंचिसिद्धुं तत्सर्वं भिति॥ उच्छिष्टसमीपदृ ॥२३॥
ति सदैव प्रोत्सृज्यते॥ नोच्छिष्टमेव॥ प्रतिषिद्धत्वात्तस्य॥ दर्भेषु
॥१३॥ त्रीं ॐ स्त्रिं स्त्रिन्निंडानवने ज्यदत्वा इति॥ दर्भाव ग्रहणमिहोपम
त्तसंख्यार्थं नोपलक्षणार्थं॥ पिंड पितृयज्ञवदुपचार इति
दर्शितत्वात्॥ परिसंख्यानार्थमिति चेत्॥ न उच्छिष्टसमीपो
पदेशात्॥ त्रीं ॐ स्त्रिं स्त्रिन्निंडानिति विप्रमातामहविषया॥ आ
चान्तेष्विति स्वकेः॥ उभय यथा प्रज्ञा त्वाहिकं त्यक्त्वा॥ आचान्तेषूदकं

13

यजमं ३

पुष्पालय कृतान् कृत्वा अक्षय्योदकं च दद्यात् अघोराः पितरः संतु संत्वित्युक्ते ॥
गोत्रं नो वर्द्धतां वर्द्धतामित्युक्ते दातारो नोभिवर्द्धंतां वेदाः संततिरे
व च ॥ श्रद्धा च नो मा व्यगमद् बहु देयं च नोस्त्विति ॥ आचांतेषु ब्रा
ह्मणेषु ते स्वस्त्युदकादिदानं ॥ तच्च पूर्ववदेव ॥ ततो पसव्यं पित्र्ये
पित्र्ये के चित् सव्येन केचिदिति ॥ दानसंयोगात् ॥ तन्न ॥ पिंड पि
तृयज्ञवदुपचारः ● पित्र्ये दत्त्वा परे स्यात् ॥ अक्षय्योदकं तु पि
त्र्य एव ॥ औचित्यात् ॥ दैवस्य रक्षोघ्नत्वात् ॥ अघोराः पित
रः संत्विति मंत्रमुदीरयेत् ॥ संत्वित्युक्ते ॥ गोत्रं नो वर्द्धतामि
त्याह ॥ वर्द्धतामित्युक्ते दातारो नोभिवर्द्धंतामित्यादि ब्रूयात् ॥ ॥
नो अनिषेधः प्रतिगृह्य स्वधावाचनीयान् सपवित्रान् कुशान् आस्ती
र्य स्वधां वाचयिष्य इति पृच्छति ॥ स्वधावाचनीयां नाम कुशास्ते च
सपवित्राः स्वाग्रा ...ः ॥ वाच्यतामित्यनुज्ञातः पितृभ्यः

पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यो मातामहेभ्यः प्रमातामहेभ्यो वृद्धप्रमा
तामहेभ्यश्च स्वधोच्यतामिति द्वितीयं मंत्रमुदीरयेत् ॥ अनुज्ञातो ब्रा
ह्मणैः ॥ अस्तु स्वधेत्युच्यमाने स्वधावाचनीयेष्वपो निषिंचति ऊ
र्जमिति ॥ अस्तु स्वधेति ब्राह्मणैरुच्यमाने स्वधावाचनीयेषु कु
शेष्वपो निषिंचेत् ॥ उत्तानं पात्रं कृत्वा यथाशक्ति दक्षिणां दद्याद्ब्रा
ह्मणेभ्यः ॥ निगदं व्याख्यातं ॥ विश्वेदेवाः प्रीयंतामिति दैवे वा ॥१५॥
चयित्वा वाजेवेति वाजेवेतिति विसृज्य ॥ वाजेवाजे इति मंत्रेणाथवि
॥२५॥ प्रान्विसर्जयेत् ॥ आमावाजस्यस्यनुव्रज्य प्रदक्षिणीकृत्य प्रविशेत् ॥
आमा वाजस्येत्येनेनानुव्रजेत्तान् ॥ ३ ॥ ॥ इति पार्वणश्राद्धं ॥ ॥
14 अथैकोद्दिष्टं ॥ कूर्मथा व्याख्यास्यत इतिसत्वचेद्दोषः ॥ तत्रैकमेवोद्दिश्य क्रिय
ते ॥ अन्वर्थसंज्ञैषा ॥ एकोऽर्घः ॥ स्यात् अर्घस्यैकत्वमत्र वणात् साधनमप्येक
मिति गम्यते ॥ अतः प्रथमश्लोकस्यानुपपत्तेः पितृभ्यः स्थानम

सीदास्यानुपपन्नत्वात् • संख्याबाध्यबहुत्वाभावाच्च न पार्वणैकै
ओीकरणं ॥ एकं पवित्रमेकः पिंडः ॥ ॥ एकदेवताकत्वात् ॥
पवित्रं तु प्राप्त्यात् ॥ नावाहनं नाग्नौ करणात् स्वदितमिति
र्ऽपि प्रश्नः सुस्वदितमितितरे ब्रूयुः पतिष्ठतामि साक्षय्यस्थाने
भिरम्यतामिति विसर्गोऽभिरताः स्म इतितरे ॥ इतरश्राद्धेन ब्रा
ह्मणा अभिधियंते ॥ प्रोथं निगद व्याख्यातं ॥ तच्चैतदहर्वै वीस्या
तोस्मृतं तरात ॥ अहरेवं भोजयेच्छोडशमिति ॥ तथाचैकादशपा
मयुग्मान्नु ब्राह्मणान्नु भोजयिते सयुग्मता प्राप्तेव पुनरयुग्म
यहस्तादद्देवमिति गम्यते ॥ तत्र यावत्सपिंडीकरणं स्राकु
आद्धं तत्सर्वमेकोद्दिष्टं ॥ ऊर्ध्वं पार्वणमन्यत्राप्युदयात् ॥ सम
सतरात ॥ प्रदानं यत्र यत्र पात्रेषां सपिंडीकरणात्परं ॥ तत्तत्सार्व

पायसं वसमन्या त्राभ्युदयाद्दत्तादृति॥ तथा चापरं॥ सहपिंडक्रि
यायांतु कृतायामस्य धर्मतः॥ अनयेवावृता कार्यं पिंडनि
र्वपणंस्मृतेरिति॥ अनेयेवेतिप्रकृतत्वात्सपिंडक्रियोच्य
ते॥ सह पिंडकृते प्रेते पृथक्त्वं नोपयुज्यते॥ पृथक्त्वे तु कृ एकोद्दिष्टं च
तेतस्य पुनः कार्या सपिंडतेतिस्मृतेः॥४॥ ततः संवत्स ॥१५॥
॥१५॥ रपूर्त्तौ चत्वारि पात्राणि सतिलगंधोदकानि पूरयित्वा त्रीणि
पितॄणामेकं प्रेतस्य॥ संवत्सरे पूर्णे सपिंडीकरणं कर्त्तव्यं॥
वृद्धिः ग्रहणान्नाद्भुं॥ न च प्राक्संवत्सरात्कर्त्तव्यं॥ अहिता
ग्निनां तु प्रागमावास्यायाः कर्त्तव्यं॥ पिंडपितृयज्ञाधिका
रात्॥ अधिकारः प्रेतपितृकत्वात्॥ प्रेतेऽन्योद्दिष्टानीतिपितृ नी३
यज्ञतीति च वचनात्॥ असपिंडीकृतानां च दर्शाद्यभावात्॥
कथममावहतिचेत्॥ सपिंडीकरणमित्यन्वयीसंज्ञयैवापम

15

र्योवध्यते ॥ तस्मात्प्रागपि संवत्सरात्स पिंडीकरणमस्त्येव ॥ त
था चान्यार्थदर्शने ॥ अर्वाक्संपिंडीकरणं यस्य संवत्सराद्भवेत् ॥
तस्याप्यन्नं सोदकुंभं दद्यात्संवत्सरं द्विजे ॥ इति ॥ अंत्रोदकुं
न्महान्विधिपरवाक्य, वार्षिकं संवत्सरात्स पिंडीकरणादर्वा
पति ॥ ॥ तथा च गृह्यकारः ॥ पिंडकरणे प्रथमः पितृणां प्रेतः
स्यात्सुखवांश्च दिति ॥ वचनेन न्यायेनानाहिताग्निनाप्यभ्युद
यिकं कुर्वता द्वादशाहमेव कर्त्तव्यं ॥ तथैवैतत्सूत्रेवतद्वत्स्यात् ॥
पिंडकरणे प्रथमः पितृणां प्रेतः स्यात्सुखवांश्च दिति सूत्रेः ॥ अ
सुखस्याप्येतस्य पितृगणेन सह समाने पिंडदानेनैवोपपद्यते ॥ त
था च स्मरति ॥ वर्षे वर्षे तु कर्तव्या बांधवैरेकक्रिया ॥ अ
र्द्धं चैव जयन्तीह पिंडमेकं तन्निर्वपेत् ॥ इत्यपुत्रस्य प्रेत
स्य पतितसंकल्पसर्वा ... कते कर्म ... इष्टं समाप्यते न स पिं

डीकरणामप्युक्तस्य॥ चचाग्निपात्राणि पूरयित्वेति॥ चतुर्षुग्रहणा
त्रिष्वपवादानीं॥ न चषड्भ्योपि॥ तत्र चचैशिापितॄणामेके प्रेतस्य
मं त्र ४ मेवति॥ प्रेतपात्रं पितृपात्रेष्वासिंचति ये समानाइति द्वाभ्यां॥
पुरसमानाइतिद्वाभ्यां प्रेतपात्राद्दकं पितृपात्रेष्वासिंचति॥ एतेनै
व पिंडो व्याख्यातः॥ पिंडेप्ययमेव न्यायः॥ अतऊर्द्ध्वं संवत्सरे
संवत्सरे प्रेतायान्नंदद्यात् यस्मिन्नहनि प्रेतस्यात्॥ इति गद्व्याख्या
॥१६॥ तं॥ ॥ आभ्युदयिके प्रदक्षिणामुपचारः॥ पुत्रजन्मादौ वभ्यु
दयेपक्वं तदाभ्युदयिकमुच्यते॥ तत्र प्रदक्षिणामुपचारः॥ ॥ ॥१६॥
प्रदक्षिणा ग्रहणाद्यज्ञोपवीतिना प्राक्संस्थमुदक्संस्थं वा प्राङ्मु
खेनोदङ्मुखेन वा कर्त्तव्यमिति यावत्॥ पूर्वाह्णे॥ पराह्णे॥ ॥ ना ४
पित्र्यमंत्रवर्जं जपः॥ सचायमन्नसूक्तः पित्र्यमंत्रजपः सप्रति
षिध्यते॥ नत्वाचार्यतुनद्दस्यर्य॥ पित्र्यमंत्रसप्रबन्नात्॥ अस्य
चलपादावावो [illegible] ॥ पित्र्योद्दिगुणाः प्रा
16

...दि॥ अत्र क्रोऽन्नवः प्रष्टव्याः॥ यवैस्तिलार्थाः॥ यवस्थाने तस्मि
न्नर्थे तिलैर्वा पित्र्ये दैवे कर्त्तव्याः॥ तदत्र मुख्याद्गमाभिधाय क
त्वान्नमेतो पितृभ्योसीति यथार्थमूहितव्यः॥ संपन्नमिति तृप्तप्रश्नाः॥
त्र स्वाहेत्येतस्य स्थाने संपन्नमिति स्वर्व प्रश्नो भवति॥ दधिबदरा
क्षतमिश्राः पिंडाः॥ ॥ दधिबदराक्षतमिश्रेणान्नेन पिंडा देयाः॥
नांदीमुखान्पितॄनावाहयिष्य इति पृच्छति॥ पितॄनावाहयिष्य
इत्यस्य स्थाने नांदीमुखान्पितॄनावाहयिष्य इति प्रयोगो भ
वति॥ नांदीमुखाः पितरः प्रीयंतामित्यक्षय्यस्थाने॥ अक्षय्यो
दकस्थाने नांदीमुखाः प्रीयंतामिति प्रयोगो भवति॥ ॥ नांदी
मुखान्पितॄंश्च वाचयिष्य इति पृच्छति॥ पितॄन्वाचयिष्य इत्यस्य स्था
ने नांदीमुखान्पितॄन्वाचयिष्य इति प्रयोगो भवति॥ ॥

[illegible]व्यतामित्यनुज्ञातो नांदीमुखाः पितरः पितामहाः प्रपितामहाः

[illegible]महाः प्रमातामहा वृद्धप्रमातामहाश्च प्रियंतामिति ॥ ॥वाच्य

[illegible]ति ब्राह्मणैरनुज्ञातो नांदीमुखाः पितरः इत्यादि प्रियंतामित्यं

[illegible]मंत्रमुदाहरेत् ॥ ॥न स्वधां प्रयुंजीत ॥ ॥स्वधोच्चारणप्रति धे ४

षेधात्तत्स्थाने स्वाहा नांदीमुखान्पितॄन्त्या च पित्र्यद्रव्यत्वप्र

योगः कर्तव्यः ॥अत्र केचित्स्वधोच्चारणप्रतिषेधादत्र स्वधा ॥१०॥

॥१३॥ त्यूच्यमानइति चोपदेशात्कुशोपर्यपां निषेकं न कुर्वन्ति ॥ तेषु रीत्या ॥

मंत्रनिषेकयोरन्योन्यविरोधात् ॥ तस्मात्पिंडस्थाने निषेक एव ॥

॥ ॥युग्मानाशयेत् ॥ ॥अत्रान्यूद्रपिंडेषु ग्मान्द्विजान्नाशयेत् ॥

भोजयेरिति ॥ अयं श्राद्धर्ग्म्या जिह्मि स्त्र्येवमोदि अमावास्यायां

नवा स्त्र्येवमेनीरुतं निगद व्याख्यातं ॥ ॥इति कर्मोपाध्याय कृ

तौ [illegible]मापुनी [illegible] नांदीश्राद्धविधिः ॥ ॥ ॥माघवपाके

॥ ॥ [illegible]